

SZÁSZ LÁSZLÓ

Az erkölcsstanok kudarca

4. rész

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) Gödöllő

(INTERMEZZO. HÁROM ÍRÓI ATTITÚD)

Székely János (akit sűrűn idézek ezeken az oldalakon) soha egy percig nem hitt a kommunizmusban, de (bevallása szerint) Istenben sem. Életművében az egyházi intézmények több ezer éves történetének morális válsághelyzeteit veszi szemügyre, s amennyire a cenzúra körülményei között ez lehetséges, a kommunizmus által okozott személyiségtorzulásokat vizsgálja. Ám mindeközben (minthogy éppen a kommunista, totalitárius, xenofób román államban élt) maga is óhatatlanul (ki)szolgáltta ezt a hatalmat szerkesztőként, legalább arra törekedvén, hogy (az ország valamennyi lakosára hasonlóképpen rákényszerített) apróbb-nagyobb megalkuvásaival másoknak ne ártson. Amikor bekövetkezett a rendszerváltás, elsőként kért szót a cenzúrázatlan sajtóban, és vallotta magát bűnösnek.

Más életutat járt be Páskándi Géza. Ő a kommunizmus monumentális, félresikerült kísérletének és maga állította csapdájának személyiségében is igéző példája. A kezdeti kommunizmus nagy játszmájának gyilkos vonulata mellett elindult egy másik is, az emberek átnevelése. Páskándi tehát annak a nemzedéknek példászerű tagja, amelynek az új hatalom gyerekkortól messzemenő kedvezményeket biztosított (tanulás, utazás, önművelés, változatos feladatokat adó munkahely, anyagi biztonság), és ezáltal kinevelte a rendszer kritikussait is. Aki részt vesz egy új társadalmi struktúra kiépítésében, mindjárt jogot formál annak korrigálására is, ha hibásnak találja. Ezért – gyakorlatilag a hatalom számára ártalmatlan és jelentéktelen kritikák miatt – viselt súlyos börtönbüntetést a fiatal költő, egyetemista, aki máskülönben akár szorgos munkálkodója is lehetett volna egy emberesebb kommunista társadalomnak. A börtönévek után megveszekedett ellensége lett a román kommunista rendszernek – és a szószerkezetben hangsúlyosabb a 'román'. Mert Magyarországra áttelepülve nem utasította el mindenesztül a magyar kommunizmust; a műveiben kirajzolódó eszmekörben szépen megfér egymás mellett – jóllehet hierarchikus rendben – hűsége a magyarsághoz, a protestáns hithez (a kettő egymást mintegy erősíti) és a kommunizmus világlátásából némely használható ismérv elfogadása. Élete alkonyán, amikor egyre sűrűbben fordult vallásához, melyet a keresztségben nyert, elvégezte korábbi munkásságának revízióját; sokakhoz képest neki lett volna szüksége utoljára bűnbocsánatért esdekelní, ő azért megvizsgálta korábbi önmagát; a kommunizmussal kapcsolatos ifjonti illúzióit; istenhitét, mely nem volt töretlen, de nem kezdett hirtelen köpködni az egykori kommunista vezetőkre, akiktől támogatást kapott. (Az igazi hívő nem a mások vallását vagy ideológiáját utasítja el, hanem a gaszágot.) Páskándi nem volt aktív szereplője egyik hatalmi formációnak sem, de élvezte a mindenkori magyarországi – a kommunista, majd az anti-kommunista – hatalom támogatását.

Sütő András testesíti meg a leginkább problematikus szerepet e három viselkedésmodell közül: egész munkásságát játszmaként éli meg, széttöredezve önmagát az írói őszinteség, a publicisztikai kettős beszéd, a politikai hatalom és az olvasóközönség elvárásai között. Munkásságának ebbéli ellentmondásait nagyobb tanulmányban kíséreltem meg elemezni; e helyt csupán azt szükséges felidézni: a református egyháznak köszönhette kiemelkedését a faluból, enyedi tanulmányait, műveltségének alapjait; a kommunizmusnak, hogy igen fiatalon elindulhatott a ranglétrán a csúcok felé. Munkásságát a magyarsághoz való hűség a vallásos hithez hasonló intenzitással szövi át. A kommunizmushoz való kezdeti hűsége elnyomta, örökre elsüllyesztette kezdeti vallásos élményeit, és a román kommunizmus megszűntekor, az egyház újból visszaszerzett hatalma idején szerepzavarba bonyolódik. De saját munkásságának nyíltszíni revízióját meg sem kíséri.

A három életútnak mégis van egy közös ismérve: az istenhit (mint a legtöbb nem egyházi értelmiségi számára) hol van, hol bujkál, hol nincs, a HIT azonban sohasem hagyja cserben őket – s ez

a közös (bár másként és másként felfogott) *életcél* az, ami értelmet ad a legnehezebb időkben is munkásságuknak: tenni valamit az egyre súlyosabb terhek alatt fuldokló nemzeti kisebbségért. Hit nélkül a teljes tehetetlenség állapotában nem lehetne cselekedni. Credo és télosz egybeesik munkásságukban.

(TEOLÓGUSOK ETIKÁJA)

Ha a filozófiai etikában a hit (mint finalitáselv) hiánya ötlük szemünkbe, a teológiai természetesen teljességgel áthatja, ám nem az értelmes, önmegvalósító élet teljességének, hanem a fogalom eszkatológiai értelmében.

Akkor hát „megmérettethetnek-e” hétköznapi emberi viselkedésformák vagy a fentebbi alkotói életművek a teológiai etika eszközeivel? Közlebbi rokonságot talán a „veszélyes” kérdések szakadatlan halogatása mutat. A teológiai etika – a fentebbi alkotói attitűdök kritikai és önkritikai reflexióihoz hasonlóan – az örök értékek változatlanlansága mögé húzódva ugyancsak folyamatosan és következetesen halogatja a változó – s nem az Írás imaginárius terében, hanem a valóságos társadalomban megnyilatkozó – viselkedésformák feltárását.

A teológiai etika nem tagadja a másoknak, a filozófiai jogosságát, csupán – ha helyesen értelmezem – az a legfőbb törekvése, hogy épp annak központi gondolatát, az *autonóm erkölcsiség*-nek emberjobbító hatékonyságát bírálata tárgyává tegye és sarkalatosan cáfolja. „Ha az etika nemcsak követni akarja a kultúra és a társadalom változásait, hanem utat is szeretne mutatni a helyes döntéshez, akkor – firtatja az emberi psziché egyik legproblémásabb kérdését az utóbbi évtizedek legnépszerűbb református etikai tankönyve – ehhez szüksége van arra a meggyőződésre, hogy az ember képes a jó felismerésére, és a változások ellenére is kell lennie egy olyan *erkölcsi állandónak*, amely minden ember veleszületett képessége és sajátja.” Lényegét tekintve a babitsi elvárásokkal rokon ez a gondolat, ám következő mozzanatában máris egy szűkebb kör dogmatikájához fordul: az ember – örök szorongást okozó – eredendő bűnösségét hangoztatja: „A jó és gonosz tudása ugyanis nem teremtettségéből fakadó isteni adomány, hanem elbukásunkból eredő ragadomány” – és ezzel ismét ugyanoda buktunk vissza, ahonnan magam is szabadulni szerettem volna, amikor a tanítványok sorsát és viselkedését kíséreltem meg nyomon követni. A többség megfutamodása, Júdás és Péter árulása, majd a különböző viselkedésmódok és cselekvések előre megírt „forgatókönyv” szerint, a próféciák tartalmának megfelelően következtek-e be, vagy az emberben meglévő „sátáni rész” is érvényesülhetett (Isten mindenhatóságát vitatván), teret adva a személyiség autonómiájának? A keresztyén dogmatika értéktobbleteként számítható fel, hogy miközben nem szándékozik „az igazság egyedüli birtokosának” tekinteni magát, mégis megtalálja a „*summum bonum*”-ot azáltal, hogy „az emberen túli normához”, Isten akaratához viszonyítja értékskáláját. Fix pontja természetesen a Biblia, és ebben az értelemben „megbízhatóbb”, mint a filozófiai etika, mert annak parttalanságával szemben ott áll a zsinórmérték: *Sola scriptura*. Ám a gondolatmenet következő fordulataival már nem pusztán ellensúlyozza annak „szabadosságát”, hanem a homo sapiens emberré tevő lényegének korlátozását végzi el, mindenekelőtt azt firtatva, „hogyan valósul meg a hitben való *engedelmesség*”. És amint az engedelmesség mozzanata dominánssá válik, óhatatlanul háttérbe szorul a gondolkodó, a kreatív ember – az egyházi intézmények előírásainak megfelelni képes alázatossal szemben. S jóllehet figyelemre méltó törekvéssel „ügyel arra, hogy ezt a tekintélyt se az egyes emberek, se egyes csoportok ne sajátíthassák ki”, nem kerülheti meg azt, ami a tradicionális vallási intézmények szubsztanciáját teszi: „...a szerveződő és történelemben helyét kereső egyház rákényszerül arra, hogy *etikája egyre inkább egyházfegyelem is legyen*.” Legnagyobb dilemmája minden jel szerint szemben álló fogalmak kényszerű összeházasításában rejlik. Egyfelől elismeri az autonóm, önmagáért és közösségéért felelős személyiségre jellemző *lelkiismeret* jelentőségét: „Akárhogyan is ítélje meg a teológia a lelkiismeretet, nem lehet lebecsülni az emberi kapcsolatokban betöltött szerepét.” Másfelől pedig, a következő logikai fordulattal – a hittudomány természetének megfeleltetve – megkísérli kisajátítani azt a vallás számára: „...ebben is az isteni gondviselés jelét kell látnunk”, és ezzel a gesztussal (mely ismét az észérvektől elszakadva ugrik a hitnek vita és ráció fölött álló magaslataira) az emberek megosztottságát, a jók és gonoszok világának kettős mércéjét, mondhatni, az egyház felsőbbrendűségét hangoztatja: „Itt is érvényes azonban, hogy

Krisztus királyi uralma más módon érvényesül a világban, mint az egyházban.” Csak egy lépés, és máris – ismét – azon a határvonalon állunk, amely szembeötlően különíti el a kétféle gondolkodásmódot, a kétféle etikát: a szabadság szemantikai mezejében. „Teljes és korlátlan szabadsága az embernek már a teremtésben sem volt. *A teremtényi léthez hozzátartozik a korlátozottság is.* [...] Az ember már a teremtéstörténet szerint is addig él igazán szabadságban, amíg Istennel, a tökéletes szabadsággal áll kapcsolatban. *Szabad akarata nem arra volt, hogy a jó és rossz között válasszon, hanem arra, hogy Isten mellett maradván szabadságban éljen.*”¹

Az engedelmes istenhívő nem tesz egyebet, mint követi a parancsolatokat, és csak folyamatos-
ságot érzékel az Ó- és az Újszövetség ellentétes utasításai között. A „szemet szemért, fogat fogért” elvét Jézus a szeretet parancsává változtatja („Szeressétek ellenségeiteket, jól tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék” – Lk 6:27), és ezt az emberi természet fejlődéseként lehet értelmezni.

A gondolkodó hívő olyan ellentmondásokba ütközhet, melyeket a pusztán, önfeladó engedelmes-
ség sem képes oldani. A mózesi parancsolathoz képest („Tiszteld atyádat és anyádat, amint megpa-
rancsolta néked az Úr, a te Istened”) morális kényszernek tűnhet az, amit Jézus feltételül szab: „Ha
valaki énhozzám jó, és meg nem gyűlöli az ő atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, sőt még a
maga lelkét is, nem lehet az én tanítványom” (Lk 14:26).

Magyarán: a teológiai etika valóban ad zsinórmértéket, a *Bibliát*, de segítség nélkül az egysze-
rű, engedelmes hívő eltéved a szövegek labirintusában, zavarba jön az ellentétes állítások és utasítá-
sok végrehajtása során; ezért kalauzra van szüksége, az értelmezés és útbaigazítás felelősségét
pedig az egyházi írástudók veszik magukra. Ez a felelősség teremti hát meg a tekintélyt, a tekintély
pedig átcsap hatalomba.

A legnehezebb emberi feladat: egyszerre élni a tekintéllyel, és nem visszaélni az általa átruhá-
zott hatalommal.

A teológiai etika sem mondja, hogy emberi hatalmasságok akaratának vessük alá magunkat
(sőt, mint láttuk, óva int ennek veszélyétől), csakhogya (ezekkel a szövegekkel is találkoztunk az
előzmények során) már Pál és jóval később (ismételten) Kálvin törvényei egyenlőségjelet tesznek
Isten és a földi hatalmak tekintélyének tisztelete között. Ebben a szemléletben kettészakad az em-
beriség: istenhívőkre és pogányokra. A hívők erkölcsileg magasabb rendűek, ezért őket jutalom il-
leti meg általánosságban is, az egyház (Isten által kiválasztott) vezetőit, az írástudókat és -magya-
rázókat kiváltképp. Íratlan előjog ez az európai kulturális tradícióban, amit ad absurdum az a tény
erősít meg, hogy kétezer éve olyannyira erős, mozdíthatatlan tekintélyű intézmény áll mögöttük,
mint a keresztény egyház.

Erre utaltam hát akkor, amikor azt állítottam, hogy a legelvetemültebb ateista diktatúrák is
megkülönböztetett figyelemmel fordultak az egyház felé. Kiválasztottságtudat hiányában talán nem
is lehetne teljes értékű, kifelé, a hívek számára is meggyőző lelkesítő feladatokat teljesíteni; a külön-
leges szerepkör, mely most már elsősorban a kulturális hagyományba beépült egyház tekintélyéből
és az egyéni elhivatottságból adódik össze: kiváltságos társadalmi helyzetet is biztosít.

Miként érvényesülnek a teológiai etika követelményei a leginkább érintettek, a papok minden-
napi gyakorlatában? A kérdés feltevése legalább annyira jogos, mint egy morálfilozófus esetében.
Mert míg a bölcselő intellektuális cellája magányában épít fel egy virtuális, humanista viszonyrend-
szert, és személyében, magánemberként alig-alig van lehetősége szélesebb közönség előtt, min-
dennapi cselekvések közepette tanúsítania hirdetett elveinek gyakorlati hitelét (olykor legfeljebb
oktatóként, az utóbbi évtizedekben alkalmi médiasztárként), addig a pap mindig valamely közösség
(kisebb-nagyobb gyülekezet, falu vagy akár jelentős lélekszámú település) színe előtt végzi köteles-
ségét, ezért rendkívüli hatása, befolyása lehet a környezetére. Évszázadokon keresztül a pap *ját-
szotta azt a szerepet*, amit manapság a mass media – örökösön valamely mesterségesen megterve-
zett figurát alakító – celebjei.

•

„Békásmegyeren megállítottak a rendőrök, de elengedtek, mikor megmondtam, hogy református
lelkipásztor vagyok. [...] Ez egyébként általános volt, soha nem büntettek meg, ha elmondtam, hogy
mivel foglalkozom” – nyilatkozik egy interjúban a *Teológiai etika* szerzője, alátámasztván azt a felté-
telezést, miszerint az egyház (nyilvános szereplőinek) történelmileg kialakult tekintélye áttöri a dik-

tatúrák falait is. Ez a – nyilatkozó által természetesnek tekintett – kiváltság igencsak elgondolkodtató. Pórias gondolkodás szerint az emberek Isten előtti egyenlőségét, az igazságot hirdető pásztor, a példamutató – demokratikus társadalmi környezetben – a legkevésbé sem mentesül a közlekedési szabályok s általában a törvények alól; épp azért, mert a törvények és Isten előtti egyenlőség a demokrácia egyik alapelve. Csakhogy az idézett jelenet nem az új magyar vadkapitalista demokráciában játszódik le, hanem az egyházakat pusztító kommunizmusban. Valami egészen bizarr dicsfényben magaslik fel a történelmi tudatunk szerint mindig protestáló magyarok vallásának intézménye. „A rendőrségben volt szolidaritás velünk. De nemcsak bennük. Ha valami hiánycikk volt, az egyházi embereknek a pult alól is kiadták. A társadalmi összekacsintás működött a párton és a tanácson belül is.”²

Ki kacsintott össze kivel? Ki működött együtt kivel? Van jelentősége az elsőbbség kérdésének. Mert amennyiben a párt és a tanács kezdeményezte az összekacsintást meg az együttműködést, akkor informálisan alávetette magát az egyház irányításának, és kiderülhet, hogy a kommunizmus álcája mögött egy vallásos, keresztény államapparátus működött. Ha viszont az egyház kacsintott előbb, és ajánlotta fel együttműködését, akkor feladta méltóságát, a „szabad lelkiismeretnek... a reformációban a keresztyén szabadsággal összefüggésben” megfogalmazott függetlenségét, azt a büntudattól megszabadult református „felelős személyiséget is, amely döntéseit kényszerből mentesen hozza Isten és emberek előtt” – miként azt a *Teológiai etika* megköveteli.

Márpedig a hosszú beszélgetésből az derül ki, hogy az egyház és jeles képviselői ajánlották fel szolgálataikat a vallásüldöző kommunista államapparátusnak. „Hogy mivel ideologizáltam meg az akkori magatartásom?” – teszi fel a kérdést önmagának az etika professzora, magas egyházi és világi tisztségek (kép)viselője, és a mondat második felében rövidre is zárja a választ: „Azt felelem, hogy a Magyarországi Református Egyház 400 éves léte során mindig a vallásszabadságért küzdött. Nem azért, hogy titokban tarthassunk bibliórát, hanem szabadon, nyilvánosság előtt...” Olyan mozzanata ez az elkötelezetten hitben élő ember gondolkodásának, amit civil bölcsességgel lehetetlen követni, mert efféle sugall: Mivel a valóságban nincs vallásszabadság, az én egyházam azonban mindig a vallásszabadságért küzdött, ezért eladom a lelkem, teljes önmagam a vallásszabadság elnyomóinak, a személyemre vonatkozó némi kivételezettség ellenében, elfogadom az ő korrupt játékszabályaikat – azért, hogy... *Circulus vitiosus*. Sem humanista együttérzéssel, sem érzelmektől mentes észérvekkel nem tudom lekerekíteni, konklúzióval zárni az érvelést, mert minduntalan csak a kezdőponthoz, az egoista érdekérvényesítéshez jutok vissza.

Gyanútlan olvasóként, egy maréknyi vidéki gyülekezet egyszerű, vasárnapi istentiszteletekre járó tagjaként, ma már csillagászati távolságban az egyház vezető köreitől: nagyon későre kezdem megérteni e vallomásos interjú mögöttes indítékait, miszerint itt a moralista megnevezetlen vádak ellen érvel, korábban és önként be nem vallott cselekedeteiről ad számot. Mozaikokból, félmondatokból áll össze valamiféle zavaros kép, az is csak azért, mert – bár más közegből és rettegéssel dúsítva, mégis – vannak ismerős elemei. „Amikor még nem dékánként kerestek, különféle helyeken találkoztunk... Mindig presszóba hívtak...” Számomra ez részlegesen feltárt és publikált dokumentumból ismert „történet”: a „hálózatba” való beszervezés módszertanáról van szó, közelebbről a szocialista haza megszilárdítása érdekében végzendő titkos ügynöki munkáról: „Azt mondták, csak akkor kell használnom a fedőnevet, ha én keresem őket. [...] Ha valami közbejött, ...akkor hívtam csak én.” Tapasztalati szinten addig ismerős számomra a helyzet, amíg egy hasonló, civilbe öltözött tiszt belép a lakásunkba, és hol ígéretet, kecsegtető ajánlatokat tesz, hol fenyeget és feltúrja a fiókjaimat; innen kezdve csak a félelem fokozatainak emléke maradt, rettegés a „látogatások” ismétlődésétől. A moralista vállalja az együttműködést, mert döntése magasabb szempontokat követ: „Ebbe a játékba bizonyos szintig bele kellett mennem. [...] Soha nem éreztem annak szorítását, hogy jobb lenne megtagadni, mint ezt a kompromisszumot vállalni.” Mégpedig az etika kulcsfogalmának, a szabadság elvének érvényesítése érdekében: „Nekem ez bizonyos szabadságot biztosított. [...] Saját interpretációmban mondhattam el, hogy mit miért csinállok. [...] Nyíltan el tudtam mondani, hogy mi történik a gyülekezetemben.” Bizonyára a titkos találkozókon kizárólag a bibliórán megbeszélte teológiai interpretációs lehetőségeiről kellett beszámolót tartani; bár a tapasztalat mást mutat, fáradozásukért a tartóizstek más, fontos személyekről is kértek információt. Egyik pillanatban ártalmatlannak, sőt áldozatvállalásnak mutatkozik az ügynöki munka; a másikban ezt a szelíd, önkéntes közös munkálkodást váratlanul a görög tragédiák anankéjára emlékeztető végzetszerűségként

idézi meg a riporter (tulajdonképpen afféle ügyetlen védőügyvédi kapaszkodóként): „Volt egy konszenzus a társadalomban, ... hogy csak kooperálni, együttműködni lehet. *Vagy meghalsz, vagy együttműködsz.*” És ezzel a hiperbolikus nagyotmondással az ügyvédje végképp gyanússá teszi védencét, hiszen a megállapítás tényszerűen hamis (az itt is emlegetett gulyáskommunizmusban lehetett csendes, semleges meditációban éledgelni, de a hatvanas évektől a rendszerváltásig nem sok lelkesről tudunk, aki hitéért börtönt vállalt volna). S még ha igaz volna is, istenhitben élő ember előtt mindig ott állt a szoros kapu, a keskeny út – hitoktatók leggyakoribb példázata az eltévelyedett halandók számára. („Mert szoros az a kapu és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik megtalálják azt.”)

Miként jelez ilyen helyzetben a *lelkiismeret*? A protestáns etikában – egyáltalán nem meglepő módon – nagy a zűrzavar és sok az ellentmondás a kérdés körül, de a teológusok többsége arra hajlik, hogy nem játszik pozitív szerepet a hitéletben. Eredendő bűnünk következtében ráébredtünk saját végzetünkre: elszakadtunk Istentől, ez félelemmel tölt el bennünket, ezért magunk igyekszünk megoldani saját életünkben a felmerülő erkölcsi kérdéseket. A lelkiismeret ez a fügefalevél, amely mögé rejtőzve bujkálunk a büntetés elől, megkíséreljük kijátszani Isten mindent látó tekintetét. Egyszerűsítve: a lelkiismeret (ebben a felfogásban) mentegetés, önfelmentés. Ha a lelkiismeret használhatatlan műszer, a hívő, a teológus tekintetét a legmagasabb princípiumra, Istenre veti, csakhogy az individuum könnyen tévedhet, ezért az egyén és Isten között csakis az egyház intézménye mutathatja meg a járható utat, azt a bizonyos erkölcsi állandót. Kulcsszava pedig – évszázadok óta – az engedelmisség, mindenekelőtt engedelmisség az Úrnak, következésképp engedelmisség a közvetítőnek, az egyháznak, az egyház pedig a világ által lett az, ami, tehát: engedelmisség minden felsőbb hatóságnak, mely befolyásolhatja az egyház létét. Köztes szerepénél fogva akár ésszerűnek is tekinthető az egyház örökös kompromisszumkészsége, hajlama a kiegyezésre a mindenkori világi hatalommal; az erkölcsi meghasonlás (amennyiben nem hunyják be szemüket az egyházi szereplők) akkor következhet be, ha a kiegyezés nem egyenlő felek dialógusának eredményeként, hanem az erősebb diktátumaként jön létre. A moralista teológus szerencsére (utóbb, évtizedekkel megkésve, de mégiscsak) szembenéz az ellentmondásokkal. „Akkor úgy láttam, hogy van magyarázat az együttműködésre. [...] Utólag... úgy látom, hogy nem volt lehetséges, de akkor nem voltam abban a helyzetben, hogy ezt meg tudjam ítélni. Még mindig nem látom világosan, hogy az egyház egyház voltához hozzátartoznak-e a kompromisszumok, és ha igen, akkor meddig. Lehet-e határt szabni...?” A dilemma azonban jószerint pusztán elvi kérdésként merül fel, mert a vallomástevő következő reflexiója arra utal, hogy maga a lelkiismeret (valamiféle – föltehetően a teológusképzés révén is alakított – hagyományba épülve) eleve kizár bármiféle radikális, az *emberi* érdekekért felszólaló viselkedésmódot. „Féltem..., hogy ne is szolgáltassak semmilyen politikai okot. [...] Mert úgy gondoltam, hogy azt a szolgálatot, amit az egyetlen Úrnak szeretnék végezni, felelőtlenségekkel, hősködéssel nem kockáztathatom.” (A teológusszerepnek ez a leírása nyilvánvalóan ellentmond a kérdező – idézett – mítosszá növelő, kultuszteremtő szándékának: „Vagy meghalsz, vagy együttműködsz.”)

Nagyobb a baj ennél: nem egyszerű, józan megfontolás alapján megszenvedett kompromisszumokról, kiegyezésekről szól az egyház története. Miképpen a filozófiai etika, azonképpen a moráleteológia is *alkut kötött az amorális hatalommal*. Minden kornak megvannak a maga Faustjai, Leverkühnejai, akik az egyéni érvényesülés, de mindenekelőtt az alkotás szentségének érdekében megkötik az erkölcstelen szerződést a Sátánnal. Ezek az alkotók nem a nemzetüket, nem a közösségüket, barátait alkalmazzák fel a mítoszok Gonoszának, hanem saját lelküket; de az eredmény (a Műalkotás) olyan egyéni teljesítmény, mely egy szélesebb közösségnek szerez majd örömet, élményt vagy katarzist, és amennyiben mégsem jön létre vagy félresikerül a mű, az magának az alkut kötő egyénnek, nem másoknak okoz szenvedést. Kérdés tehát, miféle értékteremtés érdekében jöttek létre azok az alkuk, melyeket egyházi személyek kötöttek a kommunista vezetőkkel. Az derül ki, hogy a megegyezés tárgya (például) egy angolai ösztöndíj, a kapcsolat ében tartását pedig további külföldi utak biztosítják, és (ki nem mondva, de beleértve, mert a nyugati képzésből és kapcsolatrendszerből következően) egy-egy újabb lépcsőfok az egyházi hierarchiában. Hosszú távon, egy szakmai pálya csúcsáról visszatekintve az egyezkedés folyamatos ismétlése akár az alárendelt szerződő fél áldozatának is tűnhet már, hiszen az egyházi szerepvállalás eredendően a konfliktusok, bonyodalmak kerülését is jelenti. „Nem gondoltál arra, hogy visszamondod az ösztöndíjat?” – kérdezi a riporter, amire a teológus azzal válaszol, hogy hiszen akkoriban tette le a hivatali esküt,

miszerint az államtitkot meg kell őrizni, márpedig „arra kértek, hogy a beszélgetéseinket tartsam államtitoknak”. „Már túljutottunk azon a ponton, ahol még vissza lehet lépni” – emlékezik a teológus, és kiküldetésének jelentőségét azzal is alátámasztja, hogy odakint a nyugati diáktüntetésekkel szemben védte az akkori kommunista Magyarország érdekeit, elkerülte, hogy beszervezze az Intelligent Service, hiszen „akkoriban a Nyugat vörösebb volt, mint mi”.

Csupán két kérdést érdemes ezek után feltenni.

A tudásának gyarapítása érdekében kötött alku érvényességi ideje és a hatalom védőszárnyai alatt a teológus segített-e más embertársain, igyekezett-e közömbösen cselekedni, avagy jelentéseivel ártott-e valakinek? Ez a kérdés nem hangzik el, és a vallomástevő nem tesz utalást a témára.

Milyen kézzel fogható alkotás vagy más produktum született az alkuból a teológusra háramló előnyök eredményeként? A mérleg *másik* serpenyőjében (a teljesítményében) megjelenhet az egyéni karrier és az oktatói hatékonyság – ez eldöntendő kérdés. Ha a produktum, a Mű: a *Teológiai etika* – akkor döntsön a lelkiismeret.

A harmadik, nem erre a riportra vonatkozó, hanem általánosabb érvényű kérdés: Hol húzható meg az a határvonal, amelynél azt mondhatjuk, *eddig a pontig nevezhetjük a kompromisszumok szorozatát együttműködésnek, innen kezdve már árulásnak?*

(TEOLÓGIAI ETIKA ÉS AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS MORÁLJA)

Tulajdonképpen illene megkövetnem az *Etika* szerzőjét ebben a nagy lelki zűrzavarban. Nem azért, mert megidéztem e helyt (közzétett gondolatokat bárkinek jogában áll elővenni és interpretálni), hanem azért, mert *éppen az ő szavait* találtam alkalmas hivatkozási alapnak a Júdás, Péter és Pál által képviselt attitűdökhöz. Az övéit, aki (nem tudni, belső vagy külső készítésre) egyáltalán kiállt a nyilvánosság elé, és megszólaltatta, avagy megszólította a lelkiismeretét. Tett egy gesztust, amire hasonlót a mi – lelkiismereti kérdések tekintetében igencsak kiüresedett – kultúránkban alig-alig látunk. Végső konklúzióként nem menti fel magát, nem búvik kétértelmű bibliai idézetek mögé, és nem kísérli meg emberi gyarlóságát áldozatos helytállássá átstilizálni. „Ha már hiányolták a bűnbánatot belőlem, akkor el kell mondanom, hogy én nem tudnám kimondani, amit Péter mondott: ha mindenki el is hagy, én nem. *Nem tudom megmondani, milyen helyzetben, hogyan viselkedtem volna.*” Vagyis megteszi azt a gesztust, amit gondolatmenetem elején a tanítványok viselkedésének kétezer éves egyházi interpretációiban hiányoltam. Péter és Júdás viselkedése – egy általános érvényű etikai mércén – egyenértékű megtagadásnak minősíthető, az exegéták azonban Júdást bűnbaknak kiáltották ki, az árulás allegóriájává növesztették, Péter árulását ellenben pillanatnyi gyengeségként mellőzik: hiszen az ő alakja egy világoralmi intézmény megalapításának szimbólumává magasztosult.

Akkor hát a kereszténnyé lett emberiség sorsvonalával ezzel a Péter-típusú attitűddel kezdődik? „Ha meg kell is veled halnom, meg nem tagadlak téged” – mondja tántoríthatatlannak tűnő, szent odaadással a páskavacsora idején, majd néhány óra múlva „átkozódní és esküdozni kezd, hogy: Nem ismerem ezt az embert” (Mt 26:35; 26:75).

Amíg nem vagy alig-alig olvastam a *Bibliát*, bizonyára mint a legtöbb külső szemlélő, túlságosan idealizált képzetet formáltam magamnak az egyházzól, és egy virtuális, eszményi mércét állítottam fel az egyházi személyek minősítésére. Valószínűleg nem kizárólag – túlzásokra hajlamos – személyes alkatomból adódott ez az idealizálás, hanem a nyolcvanas évek Romániájának tökéletes elszigeteltségéből is, ahol mindannyian valamely lelki támaszra vágyakoztunk, s mivel (ez volt a legeslegutolsó reménységünk) „rajtunk már csak Isten segíthet(ett)”, képzeletünk azokat, akik „közbenjárhattak” ügyünkben, a papokat olykor kultikus, emberfölötti tulajdonságokkal ruházta fel.

A romániai magyar (protestáns és katolikus) egyházakra és szereplőire – mondhatni, néma közfelkiáltással – rátestált többletfelelősség és az elvárások jellegét (minthogy nagyon régen véget ért, és a korhangulatot az emlékezet is szeretné törölni) ma szinte lehetetlen hitelesen megidézni. Ezért talán nem visszatetsző, ha ide citálok egy, a témával kapcsolatos írásom rövid részletét, melyet 1989 nyarán, azon frissiben vettem papírra.³ Akkoriban az volt a tapasztalatom (bármiféle objektív, tudományos igényű ellenpróba híján), hogy a nyolcvanas évekre négy szellemi diaszpóra maradt Erdélyben, amely kvázi-intézményi keretek között még lélegezhetett valamelyest, és informá-

lis csatornákon keresztül alapvető hatást gyakorolhatott a magyarság európai és nemzeti azonosságátudatára. Jelesül: a szerkesztőségek és a körükük tömörülő értelmiségiek; a színház; az iskola (ami a magyarnyelvűségből maradt); a hagyományörző keresztény egyházak.

Amennyire visszafajtották, olyan mértékben nőtt fel hivatásához, egyre magasabbra, az egyház. Leginkább a papokról mondható el, hogy lehetőségük volt egyszemélyes intézménnyé válni. Annak ellenére, hogy – valamennyi szocialista országhoz hasonlóan – a kontraszelekció Erdélyben is „termelt” olyan egyházi vezetőket, lelkeseket, akik a szolgálalelkűséget, az apparátus iránti túlzott lojalitásukat vallási konzervativizmussal egyenlítették ki. (Szomorú tanúsága ennek a laikusok számára szinte hozzáférhetetlen Református Szemle alakulása. A nyolcvanas évekre már teljesen olvashatatlaná, prédikációkat újraközlő brosúrává degradálódott kiadvány háttérében a hetvenes években még olyanszerű mozgalmak zajlottak, mint a világi sajtóból ismert nemzedéki viták. Fiatal lelkesek fórumot akartak teremteni a lapból, szociográfiai, hely- és önismereti írásokkal tették volna színvonalasabbá és maradandóvá. Végül szerkesztési koncepciójában az a kormánypolitikát kiszolgáló álláspont kerekedett felül, amely Illyés Gyula összmagyarságban gondolkodó nemzetfelfogását nyilvánosan ítélte el.)

Az iskoláitól, birtokaitól és jogaitól megfosztott egyház pusztá léte, a templomépületek jelképértéke olyan erőt jelentett, amely összetartásra készítette a gyülekezeteket, s minél nehezebb volt az élet, annál inkább. Minthogy a román állam leplezetlenül konszenzusra lépett az ortodox egyházzal, azt nemzetinek kiáltva ki: a négy hagyományos erdélyi vallást és egyházat retrográd, nacionalista intézménynek nyilvánították. Nézőpont kérdése: bármely kisebbségi intézmény csakis önvédelmi, jó szándékú szerepet tölthet be. Még ha a külső nyomáson túl belső torzsalkodások gyöngítik is.

Az egyházak jelentőségének felértékelődése sajátos és legjellemzőbb módon az iskolákon mérhető le.

Az ötvenes években a szocializmus és ateizmus jelszavait Romániában sem eredménytelenül harsogták, azok széles tömegek gondolkodására hatottak. Románia győztes ország volt, és bár szlogenjei mögött nem volt sem elméleti, sem valóságfedezet, a korábbi nyomorhoz képest egy konszolidált, nyugodtabb és biztató életformát tudott ígérni, s ennek jelei már mutatkoztak az élet színvonal javulásában. Így történhetett, hogy kisiskolásként tömegesen kezdtünk elmaradozni a vallásórákról. Bennünket, gyerekeket akkor még természetesen nem a félelem irányított; sok szülő egyenesen kétségbeesett, tudniillik – a mi környezetünkben tisztelt – tanítóink, tanáraink végeztek (sokan bizonyára lélekből-hitből fakadó) meggyőző munkát. Miszerint: nem lehet egyszerre Istenben is meg a kommunista pártban is hinni; s a piros nyakkendő ennek az új hitnek a jelképe. Az akkori iskola tudott valamifajta furcsa „ateista vallásos hitet”, optimizmust sugallni, s ezzel az abszurd, lényegileg antidemokratikus jóhiszeműséggel hosszú időre meghatározta nemzedékek gondolkodásmódját. Az iskola szerepével függ össze, de jóval távolabbra mutat az az eszmei, erkölcsi kataklizma, mely ebből következett. Az ötvenes évek hatalom iránt lojális, optimista pedagógus-nemzedéke (már aki nem fölcserélhető álarcként viselte a hitét) meghasonlott; az ő egykori kisiskolás tanítványai az ismert vákuumba kerültek. A csalódást, a szemléletbeli változást a későbbiekben a templomba járók folyamatosan növekvő száma jelezte. (Nem a hagyományaiban vallással, egyházzal együtt lélegző falu, hanem a városi lakosság viselkedése a mérvadó.) A nyolcvanas évek közép(kor)osztálya titokban visszaimádkozta magát a templomba, gyerekeit vallásórára íratta be. Nem Isten tért vissza mindenki számára (hirtelenjében és kételyektől mentesen), hanem a templom maradt az egyetlen megtűrt intézmény, ahonnan még nem tiltották ki az anyanyelvet, s mindenki bánatát csak az Igével körülírt metaforákban lehetett megfogalmazni: az együttlét, a pillantások titkos beszéde, a pap személyisége meg az általa közvetített (most már többféleképpen üzenethordozó) Hit – az elképzelhetőnél erősebb nemzetiségi kisközösségeket teremtett.

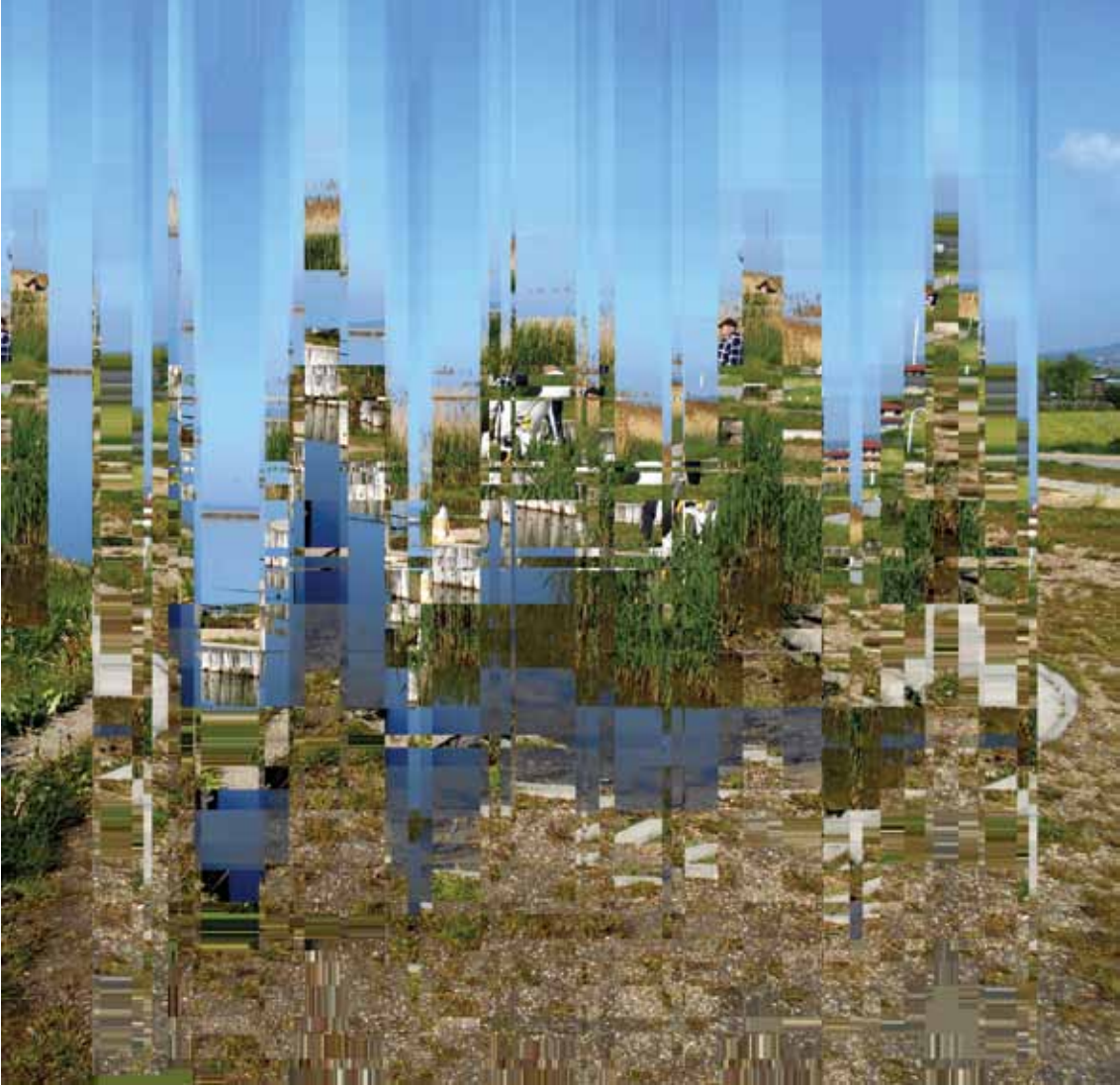
Nem tudom, vannak-e följegyzések, adatszűrű bizonyítékok (legmegbízhatóbbak a Securitate titkos kartotékjai volnának...), de hogy ismét erőre kapott, életképesnek bizonyult az egyház, azt az iskolákban a nyolcvanas évek elején megsűrűsödött vallásellenes kampányok tanúsították leghitelesebben. Az osztályfőnöki órák, pionírtevékenységek végtelen számú kötelező feladatainak listáján egyre előkelőbb helyre került az ateista és a vallásellenes propaganda, a pártideológia szakemberei hosszú órákat áldoztak drága idejükből ebbéli képzésünkre. Legbiztosabb jele a bajnak a fenyegetések szigorodása és sokasodása: pedagógusnak tilos templomba járni; kivéve, ha tanítványai

HAÁSZ ÁGNES, Tájrendező 3., 2016

HAÁSZ ÁGNES, Parti objektumok (sárga 3.), 2016

HAÁSZ ÁGNES, Tájszövet 2., 2016

ellenőrzése végett teszi. Valamilyen okból(?) többször megismételt felmérést kellett végezni, osztályonként: ki milyen vallású, hányan járnak rendszeresen, hányan rendszertelenül templomba, hányan hittanórára. Kollégáimmal egymás között egyeztetettük (a hivatalosság felé meghamisított) adatainkat: a legtöbb magyar osztályban 90-100 százalékos volt a vallásóra beiratkozott tanulók száma. És felmérések, kimutatások, tények elsumákolása ide vagy oda – a hatalom ekkor már elkésett. Az emberek mint védőbástyába menekültek a templomba.

A lelkész nem egyszerűen belső meggyőződésből foglalkozott a gyülekezetével, de a hívek készítésére is: a csonka nemzetiségi kultúra hiányzó elemeit kellett valamilyen módon pótolni. A hittan- és bibliaórák a gyerekeknek, fiataloknak a klasszikus műveltségéből adtak némi útbaigazítást, a beszélgetős estek a kulturális fórumokat, önképzőköröket helyettesítették, az egyházi kórusok a zeneiskolákból is kiltott Bartók- és Kodály-hagyomány éltetését, a műsoros estek pedig a megszüntetett magyar nyelvű műkedvelő mozgalom, az iskolai színjátszás továbbélését jelentették. Összesített hatásában mindez – a hitben való együttléten túl – a közösségi együvé tartozást erősítette. A magyar nyelvű, hagyományápoló iskolát, magát a megszüntetett intézményrendszert helyettesítette – s ez volt a legnagyobb bűne.

Amikor 1989 nyarán a fenti gondolatot leírtam (miszerint az egyház legnagyobb „bűne” jellemzően világi feladatok átvállalása volt), természetesen „nézőpont-áthelyezéssel”, a román pártállam érdekei felől közelítettem; nem gyaníhattam, hogy alig két-három év múlva a magyarországi református egyház némelyik meghatározó szereplője majd ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg – ugyancsak kifogásként. Miszerint könnyű dolguk van az erdélyi lelkészeknek, mert...

Magyarországon az egyház elképesztő sebességgel szerezte vissza ingatlanjait, pillanatok alatt jelentős számú dolgozót foglalkoztató intézmények, elsősorban iskolák birtokába jutott, s ennek következtében átvándorlás és szerepcseré történt. Akik korábban csak a sportrendezvényeket kedvelték, és a szocialista Magyarország keretei között ügyködtek jövedelmükért, egyik napról a másikra templomba, legalábbis vasárnapi istentiszteletekre kezdtek járni, és egyházi rendezvényeken szorgoskodtak. Rengeteg új arc tűnt fel ezáltal a templomokban, olyan településeken és környékeken, ahol az egyház iskolafenntartó s valamiképp kenyéradó gazdaként jelent meg, a papság jelentős része elnyomottból sértett győztesé lett; a bűnös, megtérni nem akaró magyar embereket mind indulatosabban ostorozták, mígnem kialakult egy ingatag egyensúly: a régi hűségesek megfogytak, sokan elhúzódtak az egyháztól; a „frissen megtért lelkek” látványosan buzgólkodtak, fontos események alkalmával megteltek a templomok (akárcsak a pártutasítások korában a kötelező rendezvények színterei); ellenhatásként az egyház közvetlen hatásköréből kieső környezetben a korábbiaknál is látványosabban megfogytak a hívek.

Erdélyben ezenközben egészen más alapról indult az egyházi élet újjászerveződése: valódi illegálisból lépett nyílt színre, és nem kellett (erőszakos, hatalmi eszközökkel) toboroznia. Csupán azt folytatta, most már hivatalosan, amit korábban is feladatának tudott: a kisebbségi magyar kultúra mentését/építését. Erre utalva és ezt a hagyományt nem érzékelve hangoztatták hát Magyarországon némely egyházi szereplők: könnyű az erdélyi lelkészeknek, mert ők a szószékről nem Isten igéjét hirdetik, hanem – vallási intézményhez méltatlanul – csak politizálnak meg kulturális feladatokat látnak el, s ezért persze hogy megtelnek a templomok! Alighogy valamicskével szabadabbá vált a kapcsolattartás és az átjárás a határon keresztül, azonnal életbe léptek a Magyarország és Erdély közös múltját jellemző együttműködési mechanizmusok. Jelesül az az együttműködés, amely az 1850-es években valahogy olyképpen fogalmazódott meg, hogy íme, jönnek ezek a névtelen erdélyi értelmiségiek Arany János sarkára taposva, és egymásnak adják a kilincset az Akadémián; 1920-ban úgy, hogy jön ez a gyülekező népség, mely az állomásokon alszik, s majd elveszi az őslakosok kenyerét; a nyolcvanas években úgy, hogy „Jönnek a dúlt-keblű mélymagyarok..., jönnek a szarból”; 1990-ben pedig (a mindenki által ismert konfliktusokon túl) a két ország református egyháza között beindult egy ambivalens kapcsolatfelvétel, mely egyszerre szól az érdekszövettség kiépítéséről, a hatalmi szférák elosztásáról és a kölcsönös féltékenységről, félszájjal kimondott vádaskodásokról titkos besúgói múlt ügyében.

Valószínűleg szerencsém volt, mert azok a lelkészek, akikkel (Erdélyben) személyes kapcsolatba kerültem, igazi, bátor lelki gondozói, hiánypótló nevelői munkát végeztek, és – tudomásom szerint – máig nem kompromittálódtak. Ily módon az a romantikus aura, amivel én és környezetem

a legnehezebb években felöveztük őket, átsugárzott a református egyház egészére, s csak 1990 tájékán kezdett bomladoxni, de egyelőre nem valamiféle múltbeli titkok feltárulása, hanem egyszerűen az egyes, gyakorta a tehetségtelenebb papok erőszakos fellépése okán. Az sem erkölcsi diadal, ha szintiszta hitelvek miatt ostorozzák egymást és híveiket, ha azonban pusztán egyéni, világi haszon érdekében: az bizony bármely etika szellemével ütközik.

A történész (mint tudós) mindig kegyetlen, mert pusztá tényeket sorakoztat fel, az adatok mögött nem keresi az embert, s íme, az új évezred első évtizedének közepe táján (alig másfél évtizednyi késéssel) a számok alapján ezt állapítja meg: a hatvanas évektől „az egyházak felső vezetése gyakorlatilag száz százalékban domesztikált képviselője volt a pártállami politikának. [...] A beszervezések a rendszer diktatórikus jellegének csökkenésével nemhogy ritkultak volna, hanem jószírvé még gyakoribbá váltak.”⁴ Az egykori hálózatszervezők, mondhatni, sokkal több empátiával közelítenek együttműködő partnereikhez. Berényi István őrnagy, a BM III/III-2 („a klerikális reakció elhárításának”) alosztályvezetője, aki tehát a „másik oldal” nézőpontjából teljesítményként minősíti a besúgók beszervezését, a következő utasítást adja: „A papok, illetve a jelöltek hosszú éveken keresztül lelki közösségben élnek, és a vallás hatására – mellyel óráról órára foglalkoznak – lelkiviláguk is más, mint a világi embereké, érzékenyebbek, egymás között, de más kategóriához tartozó személyekkel is rendszerint finom, intelligens formában beszélnek, többségük magas műveltséggel rendelkezik, és minden olyan mozzanatra, mely szerintük az általános intelligenciával ellentézik, felfigyelnek és következtetéseket vonnak le. Természetesen ez nem zárja ki azt, hogy sokszor a beszervezések során képmutatóan, farizeus módon hazudnak, mégis igen fontos, hogy az operatív tisztek is elsősorban műveltségükről adjanak tanúbizonyítást.” És ha ezt a – tartótiszteknek adott – képzési szempontot (mely a maga módján értéknek tekint a vallási ismereteket, de alattomoságnak a beszervezők esetleges félrevezetését) a történész rideg tényeivel vetjük össze, kölcsönös bizalmatlanságra és lapos „összekacsintásra” egyaránt gondolhatunk. Vagy akár arra, hogy valóban élet-halál kérdése volt az együttműködés vállalása. Az azonban határozottan elgondolkodtató, hogy míg *lelkészek* nyilatkozataiban nem találkozunk a fogalommal, az őrnagy felhívja az operatív tisztek figyelmét: beszervezéskor megszólalhat az egyházi személyek *lelkiismerete*. Ha pedig a „jelölt” terhelő vagy kompromittáló adatok (magyarán: ügyes zsarolási kísérletek) után is elutasítja az állambiztonság „segítő kezét”, és vállalja a következményeket, „*ebben az esetben beszervezésére nem kell rátérni*”.⁵

Akkor hát mégis nyitva állt a szoros kapu azok számára, akik bátorkodtak élni lelkiismereti szabadságukkal?

•

Életem hetedik évtizedében arra kell ráébrednem, hogy annak a korszaknak, melyben esztendőim többségét töltöttem, létezik egy másik, ismeretlen története. Majdnem azt írom, hogy ott volt a szemünk előtt, s mégsem láttuk. De nem így van. Mi voltunk annak a másik történetnek a szemé előtt, alattomosan elrejtőzve vizslatott bennünket, azért nem láttuk. Ha az ember kutakodni kezd a fellelhető, tehát már feltárt, publikált tények között, olykor bevillan egy-egy véletlen felismerés. (De hát hol van az a humanoid komputeragy, mely minden valaha megjelent szöveget elolvas, és minden lehetséges összefüggésre rábukkan?)

Szerény kis példa, mégis jellemző, mert egy ember életét mindhalálig meghatározta.

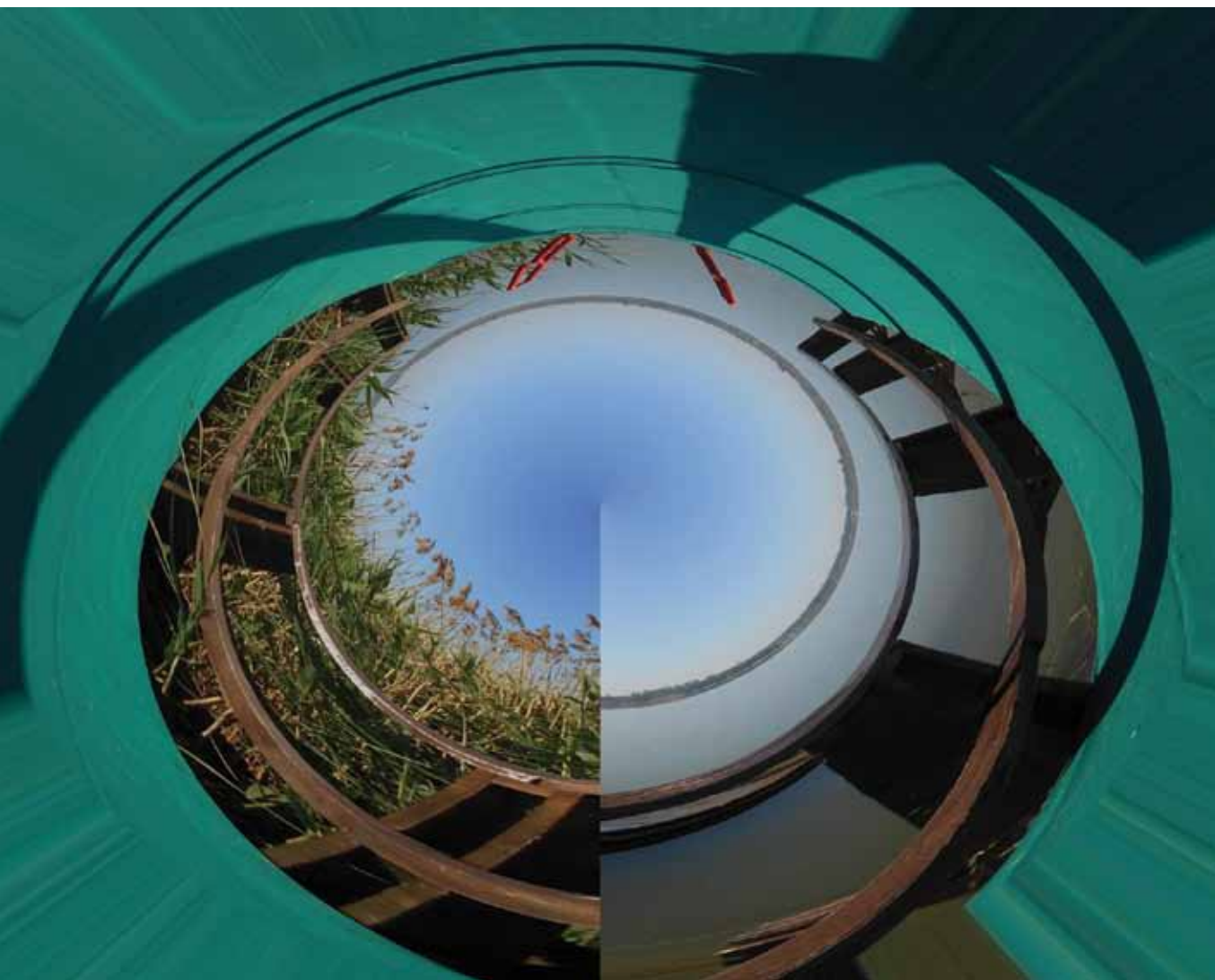
Fülöp Dénes lelkipásztor (akiről már több vonatkozásban is szót ejtettem) késő öregségéig keserűen emlegette: „Egy kis székely faluban lelkészkedtem, s tudomásom szerint a légynek sem ártottam, sem embernek, sem az államhatalomnak. Mégis egy éjszaka megállt a parókiám előtt a fekete autó, beültettek, elítéltek, hat évre bezártak, és nem mondták meg, miért; egyszer csak váratlanul kiengedtek, de ahhoz sem fűztek magyarázatot.” És ez a kesergés, a naiv ember „tudatlansága” folytatódik az 1990-es „rendszerelváltás” után is: minden bizonnyal ebben az ártatlan tudatlanságban halt meg 2005-ben.

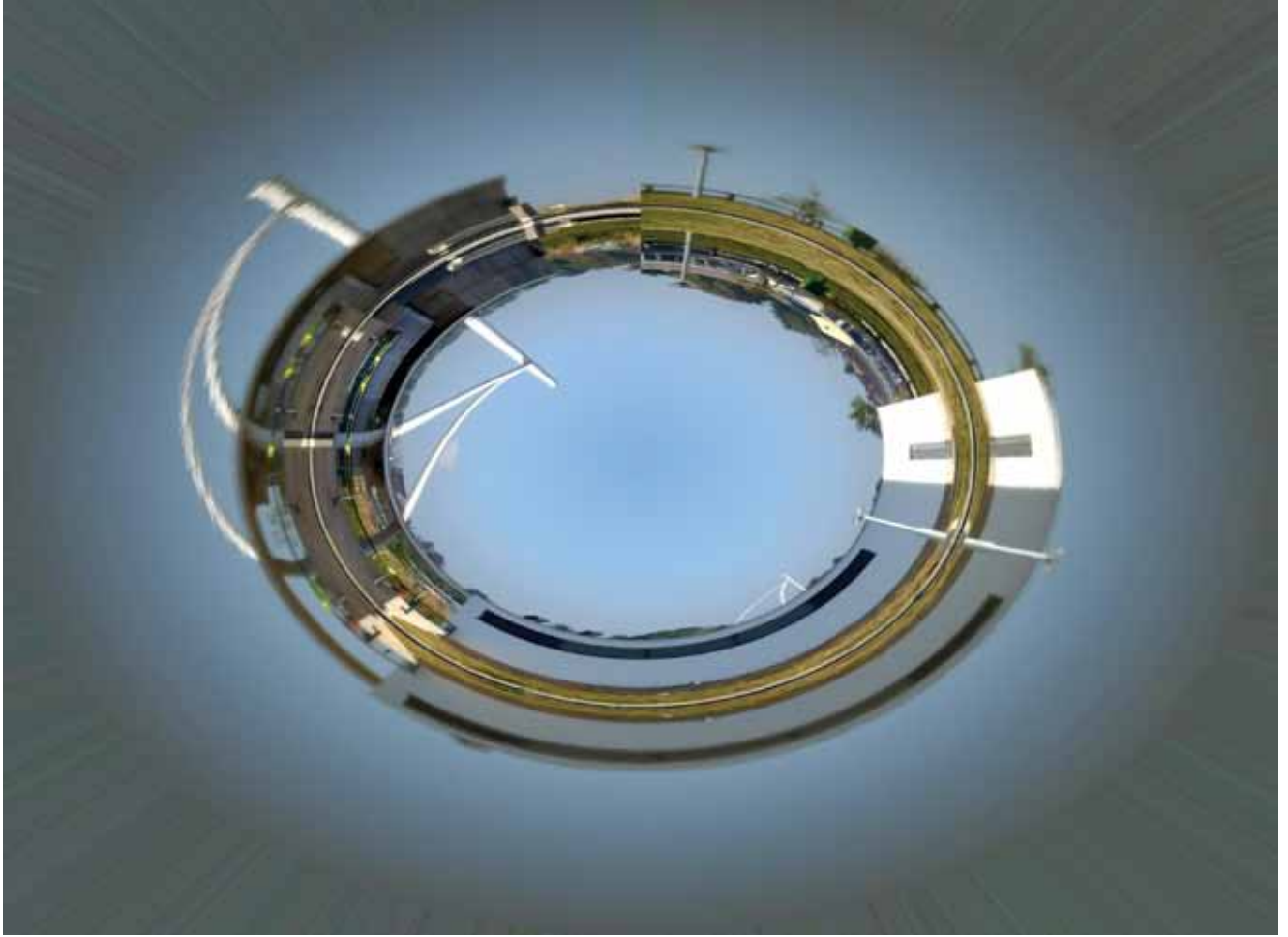
És lám csak, a kétezres évek első évtizedének közepén egy teológus, az Ellenpontok egykori szerkesztője, Molnár János veszi a bátorságot, és kezdi kutatni a Securitate egyházi vonatkozású aktáit, emberfeletti munkával rendszerezi a dossziékat, ellátja mutatóval a kötetekbe⁶ szerkesztett anyagot, s amennyiben az olvasónak is van türelme, egyrészt feltárul előtte Erdélynek az a bizonyos

HAÁSZ ÁGNES, Sziget (Fészek), 2016

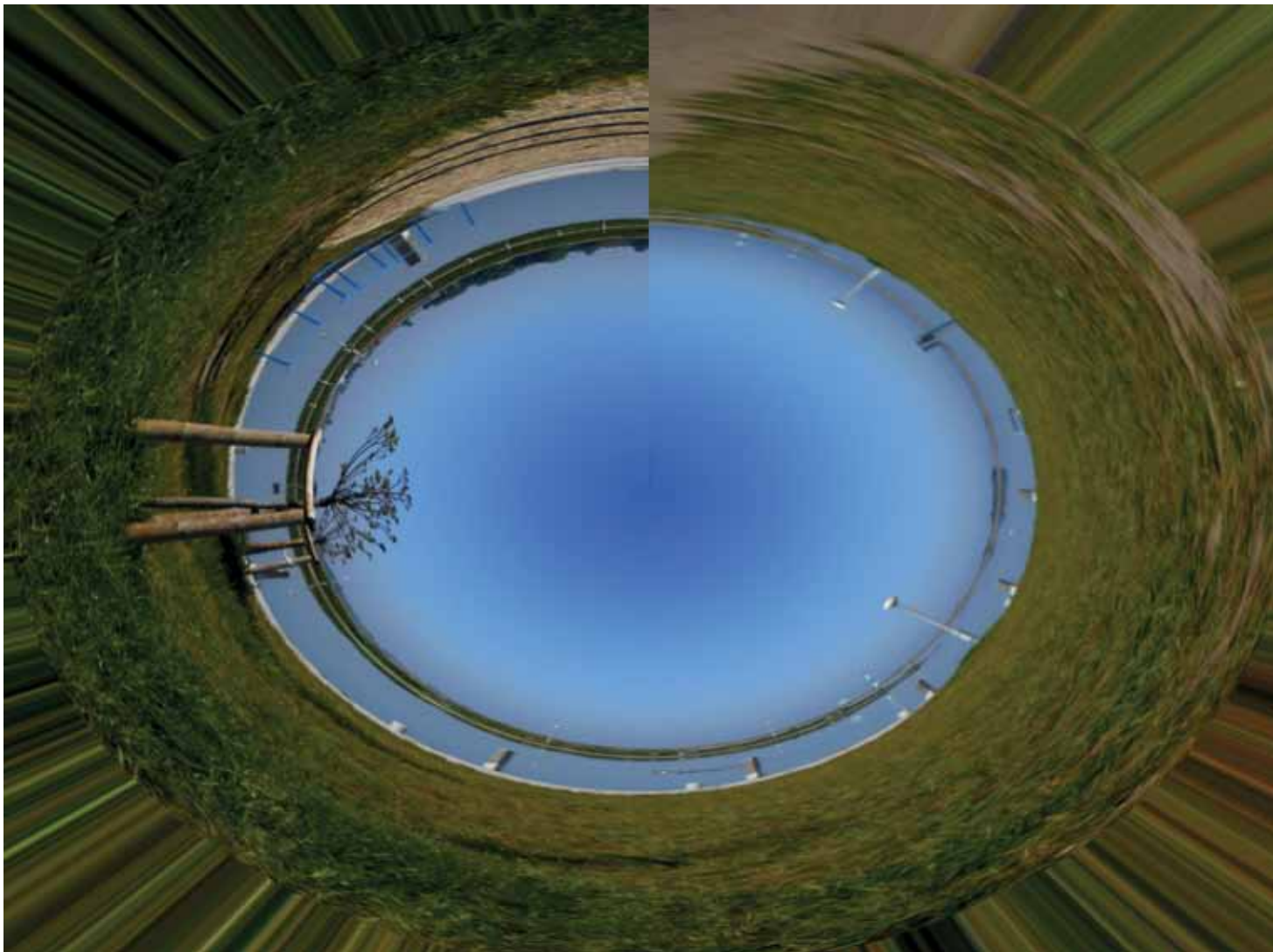
HAÁSZ ÁGNES, Sziget (Fordulat), 2016

HAÁSZ ÁGNES, Sziget (Gyűrű), 2016

HAÁSZ ÁGNES, Sziget (Irány), 2016

ismeretlen, „titkos” története, másrészt rábukkanhat a személyes tudását kiegészítő adatokra, összefüggésekre. Fülöp Dénes sokkal gyakoribb és ártalmasabbnak feltüntetett szereplője az állam-biztonsági szerveknek, mint amennyire ő maga valaha is taksálhatta volna saját politikai, „forradalmári” jelentőségét. Egy dokumentumban ez a vád áll: „Juhász István professzor és Kerekes Márton egyetemista, szerveink társadalmi kapcsolatait, de mind ez ideig mindketten rosszindulatúnak és őszintétlenül bizonyultak. Ami a többi elemet illeti, mint Fülöp Dénes, Adorján Dezső, Bene Lajos, Kozma Zsolt és Gálfy Zoltán, ellenséges tevékenységükről ismertek, és rövidesen javaslatot teszünk letartóztatásukra.” Másutt derül fény az indokra. Az 'Ardeleanu' fedőnevű ügynök jelenti, hogy – a közismerten nagy szakmai felkészültségű – Geréb Pál teológiai tanár az '56-os forradalom napjaiban a kolozsvári teológián engedélyezte Fülöp Dénesnek és Adorjának, hogy az órák látogatása helyett „hallgassák a nyugati imperialista adókat”. Kicsoda ez az 'Ardeleanu' ügynök? Csak annyit tudni, hogy a teológiáról kizárt ember, rovott múltú, ebben az időben boltvezető, sikkasztással vádolták, büntetés fenyegette, és hogy magát mentse, vállalta a beszervezést. Minthogy azonban értékes adatokat nem tud szállítani, kitalál egy nagy összeesküvés-történetet „erdélyi református lelkészek egyesületéről”, és a magyarországi események miatt felajzott román belügyeseknek odaadja „információit” egy magyarországiakkal titkos kapcsolatot tartó erdélyi szervezetről, amelynek alapján egész sor lelkészt lehet majd letartóztatni. Kis részlet a „bonyolult” ügyet felgöngyölítő, hosszú nyomozati jegyzőkönyvből: „A III. ügyosztály 4. irodája különböző információs módszerekkel akciót indított 15 elem ellen. [...] Az akció alapját Ardeleanu ügynök információi szolgáltatták.” Mégpedig egy Ravasz László által kezdeményezett államcsínyről, melynek célja Erdély visszacsatolása... „Ardeleanu ügynök információit Péter Miklós elítélt kihallgatási jegyzőkönyveivel ellenőriztük. [...] Az információs anyagra és a kivizsgálásokra támaszkodva folyó év július 6-án letartóztatták Fülöp Dénest és Adorjáni Dezsőt. [...] Az ellenőrzések folyamán kiderült, hogy Ravasz László nem tartott semmiféle titkos gyűlést. [...] Maksay Albertet, Juhász Istvánt, Nagy Zoltánt és Kozma Tibort illetően Ardeleanu egykori ügynök állítása, miszerint tagjai lennének az erdélyi református lelkészek egyesületének, szembesítve őt..., hazugságnak bizonyult.” A teljességgel alaptalan vád arra mégis alkalmassá vált, hogy a tizenöt gyanúsítottból tizenháromat megfélemlítéssel beszervezzék az ügynöki hálózatba, Fülöpöt és Adorjáni vizont (bizonyára nem térvén jobb belátásra) mégiscsak bebörtönözték.

Íme, egyetlen, az évtizedek távlatából már alig-alig látható kis történet a fel nem tárt múltból, mely azonban sok száz meg ezer más személyiség és család sorsával fonódik össze valamiképpen, és végső sorban meghatározza egy milliós nemzetrészt létformáját.

Akkor hát mégsem volt teljességgel ártalmatlan foglalkozás hálózati személynek, informátor-nak, ügynöknek lenni?

Jogom van a saját bőrrömet menteni, ha egyenlőek vagyunk a reánk sújtó veszedelemben. De hol van az a határvonal, melyen túl már nem pusztán magam mentem, hanem sokaknak, akár nálam különbeknek ártok? És található-e a felebarátom ellen elkövetett súlyos vétetekre teológiai érveket? Elszántság és elkötelezettség kérdése – ha akarom, bármire találok mentséget. „Üdvösségünk Isten ingyen való kegyelmének forrásából ered – idézzük csak fel Kálvin predestinációját. – Nem fogad be mindenkit különbségtétel nélkül az üdvösség reménységébe, hanem *megadja egyeseknek azt, amit másoktól megtagad...*” Vagyis a kiválasztottság hite felmentést adhat akár az árulás vétke alól is, hiszen csak engedtem egy felsőbb akaratnak. Nem Júdás vagyok: ha Júdás volnék, Isten halállal büntetett volna. Júdás az örök bűnbak. Péter vagyok, akinek árulását a későbbi látványos szervezőmunka, a térítőkutat súlyos megpróbáltatásai, a kereszténység intézményesítésének eredményei elfeledtetik és átértelmezik. Továbbá. A keresztyén hívő legszembeötlőbben megmutatózó tulajdonsága Kálvin genfi templomában: az *engedelmesség*. Ismételjünk: „Ne csak olyan fejedelmek uralmának vessük alá magunkat, akik becsületesen és kellő hűséggel töltik be tisztüket, hanem *mindazoknak is, akik bármi módon birtokában vannak a hatalomnak, még akkor is, ha egyáltalán nem felelnek meg* annak, ami a fejedelmek kötelessége volna.” Magyarázata: „Világosan kijelenti az Úr [...], hogy bármilyenek is legyenek, mindig Tőle kapták az uralmat.” A jó keresztyén a törvények betűjét tartja be, s amit Kálvin egyházi jogrendszerébe foglalt 1559-ben, az miért ne volna érvényes 1979-ben? Az egyszerű hívő engedelmeskedik papjának, a pap engedelmeskedik az esperesének, az esperes engedelmeskedik a püspökének, a püspök engedelmeskedik... – annak a hatalomnak, melyet a tartótisztje képvisel. Magyarán: a református egyház jeles képviselői bármiféle meghason-

lás nélkül engedelmeskedhetnek a nekik (személy szerint) előnyös szövetséget felkínáló („összekacsintó”) kommunista titkosszolgálatoknak. Magyarországon még mentségeként kijelenthető: magyar a magyarral szövetkezik olyan magyarokkal szemben, akikbe belémet a sátán.

Erdélyben rosszabb a helyzet. Magyar lelkész a román hatalommal szövetkezik más magyarok ellen, akik nem bírnak menekülni a gonosztól. Molnár János monumentális adatfeldolgozását vizsgálva kiderül: a hetvenes években a két püspökség előljárósága, illetve a Kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet református tagozatának valamennyi tanára, kivétel nélkül, a Securitate beszervezett informátora volt. A hierarchia csúcsától lefelé haladva minden lelkésznek már pusztán szuverén erkölcsi belátásán múlik, mit cselekszik, mit nem.

Nem kaptam felhatalmazást sem földiektől, sem égiektől – sem arra, hogy ítélkezzem, sem arra, hogy bárkit fölmentsek. Legfeljebb arra, hogy bölcsészként olvassak és értelmezzek, gyakoroljam magam szövegek és emberek megértésében; magánemberként, hogy megkíséreljem elhelyezni egykori önmagam abban a környezetben, amelynek – mint a *Szigorúan ellenőrzött evangélium* négy kötete nyomán rádöbbenek – még a fecsegő felszínét sem ismertem. Miközben például a tanárok vagy a magyar orvosok többsége fogcsikorgatva küszködött azért, hogy legalább egy erdélyi, lehetőleg félig-meddig magyar faluban kapjon állást, olyan környéken, ahonnan néha könyvtárba is eljuthat, addig a teológusok a külföldi ösztöndíjakért, tanulmányutakért versengtek, ráadásul dinasztikus alapon.

A fentebbi mondat, úgy tűnhet, megfogalmazójának irigységét próbálja leplezni. Dehogy takarogatom, minek tagadjam: mélységes keserűség támad bennem, ha arra gondolok, mennyi sziszifuzsi, egészségromboló erőfeszítembe került, hogy az Isten háta mögött lépést tartsak azokkal az írástudókkal, akik a könyvtárak közelében lakhatnak; irigy vagyok, s bizonyára még irigyebb voltam akkoriban; de eszembe nem jutott, hogy ártanom kellene azoknak, akik előnyösebb helyzetben vannak. A kevésbé sikeres egyháziak beárujják egymást, bizonyára nem jelentéktelen előnyökért. S íme, ismét belebotlom egy olyan feljelentőlevélbe, melynek néhány „szereplője” épp akkoriban, az „elemzés” évében nemcsak ismerősöm, de elszigeteltségemben önzetlen támaszom is volt. (Mondhatnók: illetlenség nevetek idézni, mert a jelentés rossz fényt vet az egész református egyházra. A megítélés nézőpont kérdése, de a szöveghely ma már bárki számára hozzáférhető, a megidézettek pedig – személyes tapasztalatom alapján – feddhetetlen személyek.) A féltékeny ügynök tehát ezt írja 1978 novemberében, idősebb Dávid Gyulára utalva: „Nenciu azt mondta neki, ha jóváhagyjuk a megválasztását, és kimegy külföldre, mit fog mondani, hogy a fiam börtönben ült? [...] Fia, Dávid Lajos feleségül vette Tonk Emesét, rajta keresztül Dávid Gyula rokonságba került a Tavaszy, Juhász és feleségén keresztül az Imre családdal. Így haladnak előre az egyházban a családi kapcsolatok révén. Ugyanígy volt ez a Vásárhelyi János idejében.” Ezt a – föltételezhetően az informátor hiányérzetének orvoslására célzó – részt követik a Securitate számára igazán fontos információk: „Az intenzív egyházi tevékenység mögött nacionalista célok rejtőznek, hogy a magyarok ne vesszenek el, ne asszimilálódjának a román néphez.”

Mai szemmel olvasva két dolog derül ki a hasonló ügynöki jelentések módszeréből. Hogy szép lassan valamiféle bratyizás, „összekacsintás” alakult ki az egyházi személyek egy igen jelentős csoportja és a román belügyi szervek között; és hogy ennek a bratyizásnak emberi sorsok vagy akár életek eshettek áldozatul.

Maga a tény, hogy a legkegyetlenebb román diktatúra idején még dinasztikiáról beszélhetünk, melyek akár az elnyomó/biztonsági szervek elismerését is kiváltják: az erdélyi református egyház történelmi beágyazottságáról, valamiféle hatékonyságáról és nemzetközi (el)ismertségéről tanúskodik. Jól működő társadalmakban a szabók, a hangszerkészítők, orvosok, ügyvédek, sírkőfaragók, tímárok, tanárok és egyszerű milliomos gyáriparosok családi érdekszövetségbe szerveződve örökítették tovább a felhalmozott mesterségbeli tudást, felszerelést, a könyvtárat meg a gyarapodáshoz szükséges vagyont – más szakmabeliekkel versengve, de a nemzet, haza, állam javára. Amikor az erdélyi egyház, az intézményi mivolta által képviselt nemzet részeként, kisebbségbe és alárendelt helyzetbe került, semmi jelét nem mutatta annak, hogy eredendő hivatásának megfelelően, alázattal, jelképesen s a kereszténység őstörténetéhez legméltóbb módon katakombákban szándékozna áldásos tevékenységét folytatni. Mint az áthagyományozott tudás meg az eltüntetett erdélyi magyar középosztály egyedüli örököse s mindezek következtében nemzetének felkent képviselője: feladatának tekinti ezt a képviselést *bármi áron* megvalósítani. Elszántsága akár jót is eredményezhet,

amennyiben kiemelkedően nagy tehetségű személyiség vállal egy bonyolult, veszélyes szerepjátékot, a Securitate érdekeivel szemben kijátszva romániai, magyarországi és nemzetközi kapcsolatait. A *Szigorúan ellenőrzött evangélium* az egymással rivalizáló dinasztiaiknak több ilyen nagy műveltségű, különleges képességekkel megáldott vezető lelkészét mutatja be; pontatlanul fogalmazok: a dokumentumok, jelentések egymás mellé helyezéséből spontán módon ismerszenek fel ezek a személyiségek. Magasan a legjelentősebbnek tűnik az a szereplő, aki a négykötetnyi eseményzűhatagban valamiképpen mindenütt megjelenik, lévén megkerülhetetlen a korszak egyházi életében, s ezért a kutató kommentárt is fűz alakjához: „Juhász István és a román állambiztonság kapcsolataira a későbbiekben is ez a kettősség lesz jellemző. Sosem lehet tudni, hogy a teológiai professzor épp célszemély vagy kollaboráns, ravasz ellenség vagy szuperintelligens ügynök, aki megbízói/ellenőrei előtt jár egy lépéssel, vagy netán egyszerre mindkettő. A Securitate eleinte dühösen reagál erre a magatartásra, s igyekszik büntetni a beidegződött reflexek szerint. Később alkalmazkodnak a rendhagyó személyiséghez, ...engedik ...a saját szabályai szerint játszani.”⁸ Az egyházi emberek többsége azonban, vallástudományi képzettsége és hitbeli elkötelezettsége ellenére, ugyanolyan gyarló, befolyásolható és lekenyerezhető, mint az átlagember. Mi több, egy olyan primitív és érzéktől mentes szervezet, mint a Securitate, hatalma és egyre ravaszabb eszközei segítségével hálózatainak foglyává tudta tenni a legintelligensebb szerepjátékost is: a dinasztikus törekvések látószólagos támogatásával.

Két hatalmas érdekkör ütközött. Évszázadok alatt az erdélyi református egyház nagyon széles, elmélyült szellemi kapcsolatokat alakított ki Európában, sőt távolabbi kontinenseken is, mondhatni, magát az európai civilizációt képviselte. Tényként kezelhetjük, hogy a református egyház adja Erdély számára azt az értelmiséget, mely elsősorban nem a Bocskai-viselettel, hanem szellemiségében hordozza a vallással összeforrott nemzeti identitást. Ésszerű tehát, ha ragaszkodik ősi jogon megszerzett kultúrateremtő és identitásmegőrző szerepköréhez; még talán az is, hogy a belterjességet fenntartva, rokoni és baráti szálak fűzőgetésével igyekszik hatalmát erősíteni – normális társadalmi viszonyok közepette. A külön törvényeire, fegyelemre és engedelmességre építő, mereven hierarchikus református egyház alárendelt szerepben képtelen felvenni a harcot egy olyan alattomos erőszakszervezettel, mint a Securitate. Kijátszásához sokkal rugalmasabb struktúrára lett volna szükség, s minthogy az intézményi struktúra képtelen volt az alkalmazkodásra, így a képviselőletében fellépő egyes egyházi személyek igyekeztek rugalmasságot mutatni – kiváltképpen az együttműködésben. Ezt a rugalmatlan egyházi vezetés zokszó nélkül tudomásul vette már a hatvanas évek legelején: „A Belügyminisztérium III. Igazgatóságának érvényes parancsa értelmében... a Protestáns Teológiai Intézet hallgatói tanulmányaik befejezésekor többségükben ügynökként működjenek.”⁹ Akárcsak a későbbiekben azt, hogy „a Nyugatra küldött papokat kizárólag a Securitate választotta ki”,¹⁰ s minthogy az önművelés meg az utazgatás, kapcsolattartás, a nemzetközileg elismert szakmai előmenetel lehetőségéről senki sem szívesen mondott volna le, előbb-utóbb a legkiválóbbak is behódoltak. Íme, miként működött a bekebelezés, például 1979-ben: „...megállapítást nyert: Juhász befolyásolásának és mérséklésének stádiumában vagyunk. A ránézve terhelő anyag a pillanatnyi kontextusban nem kiaknázható, előnytelen színben tüntetne fel minket. Egoista, jó diplomata, sokrétű bel- és külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, mindenekelőtt a külföldi magyar emigráció egyház köré csoportosult nacionalista elemeire és a papságra vagyunk tekintettel. A történelmi tanulmányokat a református egyház magyarországi folyóiratában publikálta pozitív tartalommal, országunkra előnyösen..., félreérthetetlenül cáfolva a magyar irredenta elméleteket.”¹¹ Ez az ára annak, hogy a dinasztia fennmaradjon és erősödjék, s az utódok bekapcsolódhassanak az áldásos nemzetközi tevékenységbe. Illusztráció, töredék szövegek az utódok jelentéséből valamelyik amerikai út után:

„A szemináriumok keretében számtalanszor felszólaltam, hogy bemutassam országunk szociálpolitikai realitását. [...] Ismertettem azokat az érintetlen jogokat, amelyeket nevezett nemzetiség az anyanyelve használatában gyakorolhat... Beszéltem arról a segítségről, amit az állam az egyházaknak nyújt... [...] A ...beazonosított irredenta szervezetek a következők: Erdélyi Szövetség, amelyet Czegei Wass Albert alapított 1974-ben... [...] Magyar Református Szövetség... [...] Az Amerikai Magyarok Egyesülete...”¹² És oldalakon keresztül sorjáznak a nevek, intézmények, rendezvények, oly pontos és értékes információkat tartalmazva, hogy az ösztöndíjas teológus tartótisztje, az ezredes elégedettségét fogalmazza meg, „a megbízást nagyrészt teljesítette, és ellenőrizve lett a munka egyéb vonalain”, mi több, „átiratban köszönetet kell mondani ennek az ügynek az előkészítéséért, és

javasoljuk 'Ionescu' stimulálását 1500 lejjel". Ezen a szinten már kellemes, meghitt, összekacsintó, majdnem baráti együttműködés alakul ki a két nagy szervezet jeles képviselői között. „Közvetítettem 'Ionescu' felé a szakmai vezetés köszönetét, ami nagyon mély benyomást tett az informátorra, megkért engem, hogy tolmácsoljam a Belügyminisztérium vezetőségének azt, hogy mindent meg fog tenni, hogy a beléfértetett bizalom szintjét elérje, úgy Galaxiában [ti. az Egyesült Államokban], mint a jövőben.”

JEGYZETEK

¹ Az idézetek forrása: Szűcs Ferenc, *Teológiai etika*, 1993.

² Az idézeteket az *Ami volt... Dr. Szűcs Ferenc és Fekete Ágnes beszélgetése* című mélyinterjúból kölcsönöztem. www.tebenedbirtunk.hu/2009

³ A téma megírására az OPKM akkori igazgatója buzdított, és igencsak sürgette a kéziratot. A kétszáz oldalas dolgozatot (*Alulnézetből* címmel) a kiadó – a szükséges véleményezésekkel – lektoráltatta, szerződést kötött – és nem jelentette meg. Egy sűrített összefoglalót a marosvásárhelyi Látó folyóirat HazaLátó különszáma publikált. Ebből való az itt idézett részlet. (Látó, 1996/8–9)

⁴ MAJSAI Tamás, *Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén*, Mozdó Világ, 2006. április.

⁵ VÖRÖS Géza, *Hálózatok, hálózatépítés az egyházakon belül a Kádár-korszakban = Egyházüldözés és egyházüldözők*, szerk. Soós Viktor Attila, SZABÓ Csaba, SZIGETI László, Luther, Budapest, 2010.

⁶ MOLNÁR János, *Szigorúan ellenőrzött evangélium I–IV*, Kriterion, Kolozsvár, 2014.

⁷ Molnár János különlegesen bátor könyvéről legalább annyit érdemes megjegyezni, hogy jól érzékelhetően hosszú évek kutatómunkája során alakította ki megbízható és teljességgel meggyőző metodológiáját. Ha olykor konklúziószerű megjegyzéseket fűz bizonyos adatok halmazához, azok az olvasói megértés érdekében elkerülhetetlenek.

⁸ MOLNÁR, *i. m.*, II/153.

⁹ *Uo.*, I/165.

¹⁰ *Uo.*, IV/7.

¹¹ *Uo.*, II/189.

¹² *Uo.*, IV/ 43–45.

